

УДК 81'373.21(477.75=1:363.6)

КРИМСЬКО-ГОТСЬКЕ МІСТО СКІВАРІН У КОНТЕКСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТОПОНІМІКИ

Михайло Рахно

*Полтавський національний педагогічний університет імені
В. Г. Короленка,
кафедра романо-германської філології,
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36000,
тел.: (0532) 562313, e-mail: allmail@pnpu.edu.ua*

З'ясовано походження готського топоніма Сківарін у контексті центральноєвропейської топоніміки.

Ключові слова: топоніми, готи.

У 1557–1564 роках послом австрійського імператора в Османській імперії був Ож'є Гіслен де Бюсбек – всебічно освічений фламандський гуманіст, письменник, ботанік і дипломат. Зацікавившись чутками, що на Кримському півострові мешкають люди, мова, звичаї й зовнішній вигляд яких свідчать про їх германське походження, він доклав зусиль, щоб більше про них дізнатися. Близько 1560 року О. Г. де Бюсбек зустрівся з двома чоловіками з Криму, один із яких був готом і виглядав як фламандець чи голландець, а другий – греком із типовою зовнішністю, але, живучи серед готів, непогано володів їхньою мовою. То були посланці від кримських германців до султана. Із бесід з ними О. Г. де Бюсбек багато дізнався про готів, які досі залишалися християнами, хоча й були оточені чужовірами. Це був войовничий народ, який жив у численних селах біля своїх головних міст Мангуп і Сківарін (*alteram Mancup vocari, alteram Scivarin*), виставляючи на вимогу татарського хана вісімсот піхотинців з рушницями. Найціннішим у повідомленні допитливого дипломата був запис кількох десятків слів і пісні мовою його знайомих. Це, поза всяким сумнівом, готська мова, відома доти переважно з церковних текстів. Для мовознавців відомості О. Г. де Бюсбека мають величезну цінність і тому, що становлять неспростовний доказ збереженості кримсько-готської мови у другій половині XVI століття [1, с. 244–258; 18, с. 127–179; 25, с. 57–58].

Лінгвісти переважно працювали над з'ясуванням походження готських слів, тоді як згаданим О. Г. де Бюсбеком топонімам було приділено значно менше уваги. Етимологія назви відомого ще з хозарських часів міста Мангуп, яка виявилася таврською чи синдомеотською, встановлена [10, с. 255]. Натомість інше місто – Сківарін – залишається поки що неетимологізованим. Цей топонім

дослідники готської мови намагалися реконструювати як *Schiwarin* [21, с. 247]. Ще Йоганн Тунманн довільно ототожнив кримсько-готське *Schiuarin*, як він його затранскрибував, із *Schuren*, тобто пізнішим Сюйренем на Бельбеку, по сусідству з Мангупом [12, с. 35]. Цю версію підтримали й пізніші історики Таврії [2, с. 51; 6, с. 292]. Дехто з них намагався визнати назву *Siwǣn* давнішою за *Scivarin* і підшукати йому витлумачення з тюркських говірок [25, с. 58], проте з тексту О. Г. де Бюсбека, котрий чудово знав турецьку мову, бачимо, що *Scivarin* – назва саме кримсько-готська, а не тюркська. І лише потім, якщо ототожнення з Сюйренем слушне, вона була трансформована під впливом занесених до Криму урало-алтайських мов. Непереконливою виглядає й залучення індоарійських мов [11, с. 276–277].

Вже досить давно запропонована германська етимологія назви *Scivarin* з давньоверхньонімецького *scivaro* “уламок скелі, каменя” [13, с. 275; 14, с. 44]. Проте вона потребує уточнення на загальнонімецькому матеріалі. Його перегляд засвідчує, що з формального боку така гіпотеза цілком має право на життя: це давньоверхньонімецьке слово – “*dien scorrenten skiuerton, obice rure (dero uerbrochenen steino)*” – знаходить паралель у новоанглійському *shiver* “уламок, осколок, шматок, частина”, яке іноді вважають скандинавським запозиченням. Сюди ж належить англійське *skewer* “рожен; (жартівливо) шпага” – аелятив, що походить від англійського діалектного *skiver*, яке, як і *shiver*, виводиться від середньоанглійських *schivere*, *schivre*, *scifre*, споріднених з давньоверхньонімецьким *scivaro*, *scivero*, середньоверхньонімецьким *schiver*, *scheffer* “скалка, осколок, уламок каменю”, німецьким *Schiefer* “шифер”, діалектним *Schifern*, *Schifer* “уламок каменя чи дерева”, що, своєю чергою, споріднені з давньосаксонським *skība*, давньоверхньонімецьким *scība*, середньоніжньонімецьким та середньонідерландським *schīve*, середньоверхньонімецьким *schībe*. Звідти ж походять німецьке *Scheibe*, давньоскандинавське, ісландське *skífa* “скибка, шматок”, середньоанглійське *schīve* “скибка”, давньофрізьке *skīve*, фрізьке *schife*, *schive*, *schīf*, новофрізьке *skiv*, *skeev*, голландське *schijf*, норвезьке *skiva*, шведське *skiva*, *skifva*, данське *skive*, звідки шотландське *skivin*, *skivek* “скибка хліба”. Сюди ж можна зачислити англійське *shive* “скибка, шматок”, з варіантом *sheave*, нині здебільшого діалектне, хоча останнє має кілька технічних значень в англійській мові, зокрема “дерев’яний диск, шків, блок”. Середньоанглійське *schivere* “шматок” розвинулося в дієслово *schiveren* “подрібнювати”, “розбивати на дрібні шматочки” [15, с. 550; 16, с. 144; 17, с. 459; 19, с. 94; 20, с. 3015; 22, с. 385; 23, с. 482, 489; 26, с. 491; 27, с. 82]. Відповідна основа в готській виглядала б **skīb(ar-)* > *skivar* в пізнішому оформленні, а компонент *-in* у такому випадку був би суфіксом належності, співвідношення з матеріалом (готське *-īn-* < *o/r*, індоєвропейське **-īn-*; як у готському *eisarneins* “залізний” та інших словах) [3, с. 244]. Так, назва міста (гірського урочища) могла б означати “скельно-осипний”.

Сківарін має низку дуже близьких фонетично до нього назв водойм і поселень. В Україні це, передусім, відоме з 1390 року місто Сквир на річці Сквирі,

зафіксоване документами 1615 року як городище *Skwir*. Річка Сквиря протікає у верхній частині басейну (Сквирський і Білоцерківський райони Київської області). Найдавніша згадка про неї сягає 1594 року – Сквиря, 1597 рік – Сквиря-руда, трохи згодом форма – *Skwir-rzeka* (1616 рік), а далі йдуть варіанти *Skwira* (1789 рік), Сквирка (1815 та 1889 рік; сучасна Сквирка). На терені України є кілька чітко споріднених гідронімів, зокрема, річка Скваровка (впадає в Мокру Бобрицю – праву притоку Дніпра або в Дніпро), в селі Халеп'я, нині Обухівського району Київської області, засвідчена 1785 року, під такою ж назвою вона згадується в 1887 році, проте 1798 року ця річка фігурує вже під назвою Сквировка, і в цьому варіанті (з голосним *и* в корені) назва зберігається досьогодні, а в документі 1854 року фігурує як Сквиря, але повторюється 1913 року – Сквировка та 1977 року – Сквирівка. Первісною і правильною доцільно вважати, на думку топонімистів, форму Сквиря. Важливо зазначити, що гідронім Сквиря басейну Росії цих варіантів не має. На півночі України 1666 року зафіксовано озеро Сквирень (біля сучасного селища Сосниця Чернігівської області), яке пізніше вже виступає як Сквиринець і дуже близьке до назви готського міста. Поза Україною дорога цієї назви прямує на північ, наприклад, річка Сквирня (ліва притока Дону), річка Сквиря (ліва притока Снежеті, лівої притоки Десни), річка Сквиретянка (права притока Теретки – лівої притоки Вехри, правої притоки Сожу), річка *Skvirblys*, вона ж *Skwerblys* у Литві. Крім гідронімів, також можна натрапити на село Мала Сквирка, нині Білоцерківського району Київської області, в гирлі ріки Сквири, – згадане 1787 року як *Skwyrka*, а також село *Skwiranka* (спустошене село на Тетереві), села *Skwirtne* колишнього Горлицького повіту, *Skwirce* в колишньому Диненському повіті. Топонімісти вважали гідронім Сквиря в басейні Росії найпівденнішим. Поза Україною відоме місто *Skwirzyna*, воно ж *Skwierzyna*, *Skwierzna* на річці Варта в Любуському воєводстві на заході Польщі, знане в німців як *Schwerin an der Warthe*. У документах воно позначене як *Squeryn*, *Skwerin*, *Skwierzim* і *Zwerin* 1312 року, *Nowa Squerin* 1313 року, *Zweryn* 1315 року, *Swyrin* 1390 року, *Skwirzyna* 1458 року, *Skwyrzyna* 1493 року. Також місто *Skvirin* у Пльзенському краї в Чехії, максимально близьке до кримсько-готського *Scivarin*, село *Skwirance* у колишньому Віленському повіті, сіножать Сквирбуліс у Литві. Сюди ж *Skwierawskie Włoto*, німецькою *Squirawer Bruch* – мочари під селом Сьлуза в колишньому Косьцерському повіті (Польща) і там само відоме з 1662 року *Skwierawu*, згадане в 1710 як *Skwieranie*, німецькою *Squirawen*, також фільварк *Skwierczyn Lacki* у Седлецькому повіті і село та фільварк *Skwierczyn Ruski* у Соколовському повіті в Галичині, маєток *Skwieruki* у Берестейському повіті Гродненської губернії, село *Skiereszewo*, у документах – *Skwyrzyssewo* і *Skwyrzyssewo* 1532 року, *Squieroszewo* 1579 року, *Skwirozsewo* 1618 року, *Skierszewo* 1793 року, в колишньому Гнезненському повіті. Так, топоніми з основою *skvir* локалізуються в північнослов'янському та прибалтійському ареалі, близькому до історичних місць перебування готів. Оскільки назва річки в Обухівському районі продемонструвала варіантність **Skvir* / **Skvar-*, то варто згадати, що відома ще низка цікавих гідронімів від **Skvar-*: це, насамперед, річка Скварява (ліва притока Сквині, правої притоки Рати – лівої притоки Західного Бугу, правої притоки Віс-

ли), річка Скварявка, Skwarzawka (ліва притока Белзця, правої притоки Західного Бугу – правої притоки Вісли), річка Скваренка (права притока Велі, лівої притоки Оки). З топонімів – застінок Skwarciszki, або Skwortyszki в колишньому Дисненському повіті, село Skwarcówka у Віленському повіті, село Скварци над рікою Толстухою в колишньому Мінському повіті, село Скварчице над річкою Мишанкою в Новогрудському повіті, село Skwarne в Новомінському повіті в Мазовії, Скварськ над річкою Пронею у Чаушському повіті, села і фільварки Skwary Dąbrowe та Skwary Troski колишнього Плонського повіту, осада Skwarzyna в колишньому Гнезненському повіті, згадана вперше в 1393 й спустошена в 1567 році, села Skwarzawa в колишньому Золочівському повіті, Skwarzawa Nowa та Skwarzawa Stara в колишньому Жовківському повіті, остання з яких відома ще 1633 року. Сюди ж поле Skwarzeja в Дравську колишнього Чарнковського повіту та ліс Skvarnyj у Подільській землі, згаданий у 1386 році [4, с. 287; 5, с. 100–103; 24, с. 672, 741–754].

Для цих назв також пропонували не зовсім вдалі балтську та індоарійську етимології [5, с. 102; 7, с. 359–397]. Варто гадати, що настав час спробувати етимологізувати хоча б частину їх із германських мов. Важливо, що гідроніми Скварява і Скварявка у басейні Вісли, окрім імовірної готської основи *skīb(ar-) > skīvar “кам’янистий”, мають яскраво германську морфологічну рису – готський формант -ahwa “вода, річка” [8, с. 322; 9, с. 270–271; 10, с. 52] і, вочевидь, є спадком добре відомого історикам та археологам готського перебування в Надвісленні, що спонукає розглядати й топоніми та гідроніми Наддніпрянщини як наслідок готської експансії, відгомонам якої є й назва міста з Кримської Готії – Сківарін.

Стаття: надійшла до редакції 15.01.2013

доопрацьована 22.05.2013

прийнята до друку 19.06.2012

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Байер Х.* История крымских готов как интерпретация Сказания Матфея о городе Феодоро / Ханс-Файт Байер. – Екатеринбург : издательство Уральского университета, 2001. – XX, 500 с.
2. *Брун Ф.* Черноморские готы и следы их долгого пребывания в южной России / Ф. Брун // Записки. Императорской Академии наук. – СПб., 1874. – Т. 24. – Кн. 1–2. – С. 1–60.
3. *Ганина Н. А.* Крымско-готский язык / Н. А. Ганина. – СПб. : Алетей, 2011. – 288 с.
4. *Головацкий Я.* Географический словарь западославянских и югославянских земель и прилежащих стран, составленный Яковом Головацким. С приложением географической карты / Яков Головацкий. – Вильна : типография А. Г. Сыркина, 1884. – XXI, 371 с.
5. *Железняк І. М.* Рось і етнолінгвістичні процеси середньопридніпровського Правобережжя / І. М. Железняк. – К. : Наукова думка, 1987. – 204 с.

6. *Кеппен П.* О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических / Петр Кеппен. – СПб. : печатано при Императорской Академии наук, 1837. – 4, 420, 2 с.
7. *Наливайко С.* Індодарійські таємниці України / Степан Наливайко. – К. : Просвіта, 2004. – 448 с.
8. *Тищенко К.* Етномовна історія прадавньої України / Костянтин Тищенко. – К. : Аквілон-Плюс, 2008. – 480 с.
9. *Тищенко К.* Мовні контакти: Свідки формування українців / Костянтин Тищенко. – К. : Аквілон-Плюс, 2006. – 426 с.
10. *Трубачев О. Н.* Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1968. – 289 с.
11. *Трубачев О. Н.* Indoagica в Северном Причерноморье : Реконструкция реликтов языка. Этимологический словарь / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1999. – 320 с.
12. *Тунманн И.* Крымское ханство / Иоганн Тунманн; перевод с немецкого издания 1784 г. Н. Л. Эрнста и С. Л. Белявской; примечания, предисловие и приложения Н. Л. Эрнста. – Симферополь : Государственное издательство Крым. АССР, 1936. – 106 с.
13. *Фадеева Т. М.* Княжество Феодоро и его князья. Крымско-готский сборник / Т. М. Фадеева, А. К. Шапошников. – Симферополь : Бизнес-Информ, 2005. – 280 с.
14. *Шапошников А. К.* Indoagica в Северном Причерноморье / А. К. Шапошников // Вопросы языкознания. – М., 2005. – № 5. – С. 30–67.
15. *Cleasby R.* An Icelandic-English Dictionary / Richard Cleasby, Vigfusson Gudbrand. – Oxford : Clarendon Press, 1957. – 880 p.
16. *Die Lieder der älteren Edda* / Herausgegeben von Karl Hildebrand. – Paderborn : Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, 1876. – 550 s.
17. *Graff E. G.* Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache / Eberhard Gottlieb Graff. – Berlin : beim Verfasser und in commission der Nikolaischen Buchhandlung, 1842. – Sechster und letzter Theil. – VIII, 926 s.
18. *Loewe R.* Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere: eine ethnologische Untersuchung / Richard Loewe. – Halle : Max Niemeyer, 1896. – XII, 270 s.
19. *Müller W.* Mittelhochdeutsches Wörterbuch mit Benutzung des Nachlasses / Wilhelm Müller, Friedrich Zarncke, Georg Friedrich Benecke. – Leipzig : Verlag von S. Hirzel, 1866. – Zweiter Band. – Zweite Abtheilung. – IV, 814 s.
20. *Partridge E.* Origins : A Short Etymological Dictionary of Modern English / Eric Partridge. – Routledge : Taylor and Francis Group, 1977. – 4218 p.
21. *Scardigli P.* Lingua e storia dei Goti / Piergiuseppe Scardigli. – Firenze : Sansoni, 1964. – 398 p.
22. *Schmeller J. A.* Bayerisches Wörterbuch / Johann Andreas Schmeller. – München : P. Oldenbourg Verlag, 2008. – Band 2. – XXIII, 1264 s.
23. *Skeat W. W.* The Concise Dictionary of English Etymology / Walter W. Skeat. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – XVI, 1250 p.
24. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* / Wydany pod redakcją Bronisława Chlebowskiego i Władysława Walewskiego. – Warszawa : nakładem Władysława Walewskiego, 1889. – T. X. – 960 s.
25. *Tomaschek W.* Die Goten in Taurien / Wilhelm Tomaschek. – Wien : Alfred Hölder, 1881. – 79 s.

26. *Vries J.* Altnordisches etymologisches Wörterbuch / Jan de Vries. – Brill-Leiden-Boston-Köln : Koninklijke, 2000. – 689 s.

27. *Weinhold K.* Beiträge zu einem schlesischen Wörterbuche / Karl Weinhold. – Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1855. – 110 s.

CRIMEAN GOTHIC SCIVARIN CITY IN THE CONTEXT OF CENTRAL EUROPEAN TOPONYMICS

Michael Rakhno

*Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
Department of Romanic and Germanic Philology,
Ostrogradski Str.2, Poltava, 36000,
tel.: (0532) 562313, e-mail: allmail@pnpu.edu.ua*

The article revealed the origin of the Gothic toponym Skivarin in the context of the Central European place names.

Key words: place names, Goths.

КРЫМСКО-ГОТСКИЙ ГОРОД СКИВАРИН В КОНТЕКСТЕ ЦЕНТРАЛЬНОЕВРОПЕЙСКОЙ ТОПОНИМИКИ

Михаил Рахно

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленко,
кафедра романо-германської філології,
ул. Остроградського, 2, Полтава, 36000,
тел.: (0532) 562313, e-mail: allmail@pnpri.edu.ua*

Выяснено происхождение готского топонима Скиварин в контексте центральноевропейской топонимики.

Ключевые слова: топонимы, готы.